ZORAN GLUŠČEVIĆ

UTVRĐIVANJE SISTEMA VREDNOVANJA

Nisam imao nameru da govorim kad sam video koliko je razređen sastav učesnika ovog razgovora iako je na razgovor pozvano nekih osamdeset učesnika. To me je u prvi mah iznenadilo a onda i deprimiralo. Pitam se, šta je po sredi? Jer iz same teme koja je naslovljena za ovaj razgovor kao i iz priloženih tekstova, a naročito iz uvodnog izlaganja Milana Rankovića ne samo da se vidi koliki je značaj pridat bitnim problemima našeg aktuelnog kulturnog razvoja i koliko se, po budućnost naše kulture, očekuje od pravilnog odgovora na kritičnu situaciju u kojoj se nalazi kultura, nego je i jasno da su postavljeni pravi teorijski i praktično-analitički okviri za plodonosnu raspravu ove vrste.

I ja sad nisam načisto o čemu je reč? Da li su naši ljudi, i sami deprimirani situacijom i verbalizmima koji je prate, digli ruke od svega i više ne veruju ni u kakve sastanke niti u njihovu isceliteljsku moć, pa ma kakvo imali deklarativno finale, ili je, jednostavno, u pitanju jedna sasvim banalna stvar: nije tehnički pronađen povoljan i pravi trenutak koji bi u dovoljnom broju okupio sve zainteresovane ljude. Međutim, izlaganje Predraga Matvejevića podstaklo me je da se uprkos svemu pridružim, pretpostavljam i bojim se, malom broju učesnika ovog razgovora, i to na jedan način kojim bih pokušao da premostim prividnu razliku, da ne kažem krupnu reč: pravaliju, koja izgleda da postoji između njegovog izlaganja, s jedne, i teorijskih postavki uvodničara, s druge strane.

Naime, dok se na jednoj strani govori isključivo o onome što mene, priznajem, u ovom trenutku posebno zanima i zaokuplja, dakle o odnosu tržišta i kulture, o uticaju tržišta kulture na trenutnu i trajnu situaciju u kulturi, o njegovom udelu u formiranju profila kulturne strukture, kao i svih mehanizama koji deluju u ovim sfera-

ma i međuodnosima, pa konačno i instrumentarija vrednovanja odnosno samog sistema i poretka kulturnih vrednosti — dotle, na drugoj strani, Matvejević govori isključivo o teoriji vrednosti odnosno sklon je da celu današnju kulturnu situaciju u nas protumači isključivo kao posledicu odsustva ili pomanjkanja teorije vrednosti u našoj kulturi.

Za mene su to dve strane jednog te istog problema. One se već u najpovršnijem analitičkom ispitivanju toliko dodiruju, mešaju i preklapaju da se, ubeđen sam, ovaj razgovor ne može uspešno ni voditi bez njihovog međusobnog korespondiranja, bez međusobnog dopunjavanja ovih dvaju aspekata. Otuda ću ja pokušati da napravim sintezu ne onoga što je ovde izloženo nego dvaju stanovišta koji su ovde zastupani i apostrofirani jer ih smatram krucijalnim ali i nerazdvojnim za problemski razgovor o kulturi.

Treba se osvrnuti malo unatrag da bi se videlo kada je, u kojem trenutku i iz kojih razloga došlo do „razmimoilaženja" između društvene, ideološke i političke strukture, kao jednog kompleksa, i kulture, kao drugog. Dok je kultura bila neopozivi i čak povlašćeni deo ideološke sfere, ona je uživala sve društvene privilegije: za svoju ideološku privrženost i poslušnost, ona je bogato nagrađivana. Ideologiju pri tom ne treba shvatiti u najužem smislu: pošto je celokupno stvaranje smatrano ideologijom, ideološku povlasticu uživale su i one vrednosti koje u suštini i nisu bile ideološke iako su korišćene u ideološke svrhe, tj. za razvijanje i održavanje ideološke svesti. Sve je imalo određenu ideološku boju ili mu je ta boja pridavana u interpretaciji. Tako je to trajalo otprilike do sredine pedesetih godina, dok se nije počelo učvršćivati pravo na ideološki raskid sa takvim konceptom kulture. Razume se, sukob sa IB-eom 1948. g. označio je prelomnu tačku od koje je ceo proces mogao objektivno i započeti, ali trebalo je da prođe jedno vreme internog i intimnog kolebanja, nedoumica, traganja za novim konceptom najpre stvaralaštva pa onda i cele kulturne sfere koji bi još nedovoljno diferencirane težnje u političkoj i društvenoj sferi izrazio na originalan i stvaralački način, povezujući progres u dve oblasti (politička i kulturna sfera) u kojima se on nejednako kretao (umetnički progres prednjačio je u odnosu na politički) pre no što su se stvaralački i kulturološki oblikovale i ustalile nove tendencije. Kultura, odnosno umetničko stvaralaštvo tada su stvarno bili oblast od posebnog i izuzetnog značajnog društvenog interesa kako s obzirom na ideološku funkciju kulture, odnosno umetnosti, tako i s obzirom na povlašćeni položaj koji je kultura imala i uživala u društvu. Ta povlašćena društvena pozicija kulture prelivala se u sve sfere kulturnog delovanja, ali i u politiku planiranja ekonomske i tržišne vrednosti kulturnih proizvoda. Doduše, ti su se proizvodi onda tretirali kao kulturne te-

kovine, pa su dobijali najvišu povlašćenost i u planiranju materijalne naknade za autorski stvaralački rad, u politici autorskih honorara.

Ako je 1950. godine jedan književni početnik mogao da dobije za svoj prilog objavljen u renomiranom književnom listu honorar od 2.200 dinara (tada nije bilo ni starih ni novih, nego jednostavno dinara), što je bilo više od mesečnog primanja jednog pripravnika, onda se najpribližnija predstava o vrednosti ovog honorara može dobiti kad zaključimo da danas ne postoji list u kojem se objavljivanjem jednog priloga može dobiti iznos ravan ličnom dohotku, pa bez obzira ko je taj ko ga je napisao.

Razume se, ideologizacija kulture nije jedino objašnjenje i jedini odgovor na pitanje kako se i zašto kultura tako visoko kotirala i društveno i ekonomski, ekonomski u smislu materijalne naknade autoru. Mora se imati u vidu i karakter ekonomskih odnosa u to vreme kao i materijalni položaj kulture u ekonomskim sistemu. Kultura nije bila tržišna u ekonomskom smislu reči: knjiga je bila jevtina, ali je razliku plaćalo društvo, privreda, ekonomika u celini. Kultura je bila visoko dotirana u jednom budžetskom sistemu u kojem se za pojam kultura nije mogla ni zamisliti reč potrošnja. Pogotovu potrošnja u današnjem smislu reči: to odmah društveno i ekonomski degradira, jer se dobija utisak kao da je reč o društvenom i ekonomskom parazitu. Reč budžetsko dotiranje onda je imala sasvim drugo značenje i smisao: to je bilo maksimalno društveno priznanje za jednu delatnost! Dotiralo se, odnosno budžetiralo ono u čemu je i čime je ostvarivan najviši društveni interes, to je značilo povlasticu iz priznanja, a ne udeljivanje društvene milosti od koje se dotirani stidi i što mu se svaki čas prebacuje, kao što je to danas slučaj. Ovaj položaj najviše društvene povlašćenosti za kulturu dugo se zadržao, ali onog trenutka kad su se zbila dva događaja: raskid ideološke ljubavi i sprege između politike i kulture (jedan) i promena ekonomske politike u smislu orijentacije na tržišnu privredu (broj dva), sistem povlastice se raspukao za sva vremena i samo je bilo pitanje realnog vremenskog protoka kad će se kultura suočiti sa tržišnim faktorom kao sa presudnim deliocem društvene pravde. Razume se, sve je zavisilo od razvoja našeg ekonomskog sistema kao tržišne privrede, ali i od razvoja odbrambenog sistema koji kulturu štiti od poslovne logike tržišne privrede. Međutim, kad se ova filantropska družba između budžeta i kulture jednom raskinula, ona se više nikad nije i više se nikad neće moći uspostaviti u prvobitnom obliku, jedno zbog karaktera razvoja našeg ekonomskog sistema u celini, a drugo zbog promene karaktera naše društvene svesti uslovljenog, najvećim delom, upravo karakterom tog ekonomskog razvoja. Usled neadekvatnih odgovora u kulturnoj politici na izazove ovog razvoja,

kultura je, razvojem naše tržišne privrede i primenom njenih mehanizama na regulisanje ekonomskog i društvenog statusa kulturnih delatnosti, devalvirana i ekonomski i društveno, tj. osuđena da snosi materijalne i duhovne posledice stihijnog razvoja tržišta, veštačkog raspirivanja potrošačke groznice i naglog preovlađivanja potrošačkog mentaliteta. Tako je utrven put za društvenu devalvaciju kulturnog rada i stvaralaštva u celini.

Početak ovog razvoja nezamisliv je bez jednog paradoksa: on je označen razdvajanjem ideološke i kulturne sfere. Da bi se kultura mogla razvijati, morala se osloboditi ideološke dominacije i stege, ali samo to razdvajanje postepeno je guralo kulturu u naručje tržišta sa opasnom tendencijom da tržište zameni ideologiju kao regulativni faktor i princip! Po samoj prirodi stvari, tržište ne može da bude društveno odgovoran regulativ iz više razloga. Ne ulazeći podrobno u sve ove razloge, ja bih ovde istakao samo jedan: da bi uspešno obavljalo kulturnu ulogu, tržište kulture mora da preraste u kulturno tržište, tj. da ima, vrednosno i ekonomski, razvijene i efikasne kriterijume, a ne da deluje pod dominacijom principa ponuda-tražnja, što je karakteristično za nerazvijeno tržište. Dok je kultura bila pod apsolutnim primatom i dominacijom ideološkog faktora, dok je bila deo ideološke sfere, ona je, kao što je pokazano, vrednovana u skladu sa vladajućim društveno-političkim i ideološkim merilima, pa joj je i status povlašćenosti određivan u skladu sa tim. Kada je došlo do raskida, društvo je potražilo druge mehanizme kojima bi zaštitilo kulturu od negativnih posledica tog raskida i samo ne pretpostavljajući kojom će se brzinom razvijati stihija tržišta. Svi ti različiti mehanizmi zamišljeni su kao podsticajni i zaštitni faktori koji treba da anuliraju negativne posledice društvene i ekonomske detronizacije koju je doživela kultura. Tragična greška je bila u tome što je kultura izvedena na tržište koje u stvari nije ni postojalo. Jer kulturno tržište podrazumeva odgovarajući broj kulturnih konzumenata i adekvatnu srazmeru između standarda i kulturnih potreba. Bila je neoprostiva iluzija pretpostavka da će razvoj tržišta svojim mehanizmima, uz uplitanje i podršku društvenog faktora i kulturne klime, povoljno uticati na kulturni nivo potrošača i vremenom razviti njegove kulturne potrebe. Stvaranje mehanizama za podsticanje kulturne delatnosti najbolji je dokaz u kakvom je stanju bilo naše tržište kulture. Raskid sa ideologizacijom bio je neminovan jer se samo tako mogla steći društvena, umetnička i kreativna sloboda, ali po cenu da se bitno umanji društvena i ekonomska podloga stvaralaštva. Šezdesetih godina, još dok tržišna i potrošačka stihija nije ovladala našim društvenim i duhovnim prostorom, mehanizmi kulturnog podsticanja s uspehom su dejstvovali i uspešno ostvarivali ravnotežu između društvenog interesa i kulturne autonomije, izme-

đu društvenog i umetničkog interesa. Sedamdesetih godina tržišna euforija dostigla je vrhunac sa svim negativnim posledicama koje su zahvatile najpre i najviše sam ekonomski prostor, ali sa pustošnim posledicama po kulturni prostor. Potom je nastalo vreme opšteg otrežnjavanja. Na društveno-političkom i, još više, na ekonomskom području, izvedeni su i svedeni računi kojima treba da se podmiri ovo haotično prepuštanje stihiji tržišta i potrošačkoj histeriji, koja još uvek traje iako više nije, kako izgleda, društveno podsticana i usmeravana. Ali ona još uvek vlada, ako ne u ekonomskom aparatu, ono sigurno u glavama mnogih potrošača. Još gore je, međutim, što su negativne posledice tržišne stihije na kulturnom planu dugotrajne i što je, s druge strane, ta negativna tendencija podsticana okolnošću što mi još ne vidimo praktičan način kako da se usklade ekonomska cena kulture i njena vanekonomska suština, njena materijalna baza i duhovna misija. Usled svega, mi se baš sada suočavamo sa rezultatima poražavajućim po položaj kulture. Mi smo izgubili ideološka merila za vrednovanje kulturnih proizvoda, a nismo razvili nova merila koja bi stekla društveni autoritet i sačuvala društvenu poziciju koju je kultura izgubila raskidom sa ideologizacijom. Umesto toga, tržišna stihija ubacuje svoja „merila" u prazan prostor diktirajući kulturne potrebe i stvarajući svoje, društveno opštevažeće „imidže". Ta nova potrošačka ideologizacija, koja ima svoje aršine i tipove, svoje idole i kultove, svoje menadžere i propagandu, najpre se krijumčarila u svest potrošača kao kompenzacija za nizak životni standard, ali sa porastom standarda postala je preko noći njegov nerazdvojni pratilac, simbol i jemstvilac društvenog statusa, najreprezentativniji izraz želje za društvenim važenjem i samopoštovanjem, postala je društveno i ideološki agresivna. Ova tržišna ideologizacija kulture nije se, međutim, zaustavila samo na određenim reprezentantima i kulturnim modelima, nije ostala samo u oblasti takozvane zabavne kulture, gde se pokazalo da kulturna potreba i ekonomska cena, društvena disperzija i tržišni princip jedino efikasno mogu i biti usklađeni, pa da je, prema tome, primena tržišnog principa ovde i opravdana („Zabavljaj se onoliko koliko ti je dubok džep"), nego je zapljusnula sve oblasti kulturne delatnosti, izazivajući teške, gotovo nerešive dileme.

U nas tržište diktira, rekao bih, gotovo sve: negde otvoreno, negde prikriveno, ali iza svake kulturne manifestacije vreba kao bauk ekonomska cena, pitanje tržišnog plasmana. Najbolji kulturni projekti, najbolje ideje moraju najpre da izdrže ovu probu. Ali, čini mi se, najtragičnije u svemu tome jeste devalvacija duhovnih i moralnih vrednosti koja se neminovno reperkutuje i na estetički plan. Posledica je da se ili estetički nivo kriterijuma snižava ili se kriterijumi izoluju od društvenog uticaja i služe sami sebi nemoćni da snagom argumenata steknu dru-

štveni autoritet. A to upravo tako i jeste: danas nijedno kritičko mišljenje u sferi stvaralaštva nema snagu društvenog autoriteta, jer ideološki autoritet nekadašnje kritike nije zamenio autoritet kritičke moći prosuđivanja kao opštepriznati društveni autoritet u oblasti duhovnog fenomena. Otuda je sada veliko pitanje kako da se formira novi sistem vrednosti koji bi zamenio ideološki sistem a istisnuo tržišni zajedno sa svim negativnim posledicama koje su nastupile po društveni autoritet objektivne i samostalne kritičke moći prosudivanja. Formiranje neke „čiste" i autonomne estetičke teorije vrednosti koja ne bi vodila računa o trenutnoj kulturnoj situaciji i sudelovanju pomenutih faktora i tendencija, sigurno da bi predstavljala jako teorijsko uporište, ali bojim se da bi ostala zatvorena, kako se to obično kaže, u kuli od slonovače. Ali postoji realna opasnost i u suprotnom smeru: koliko bi za opšte ozdravljenje duhovne klime vredeo jedan sistem vrednovanja koji bi bio efikasan u odnosu na postojeću društvenu, moralnu i kulturnu situaciju po cenu da čini ustupke toj situaciji prilagođavajući joj se? I šta bi ostalo od njegove koherentnosti? Ako bi se uskladile te dve krajnosti, ostaje kao najveći problem takvog sistema njegova primena. Ako ona ostane samo stvar kulturnih radnika, od nje neće biti ništa: kultura je danas stvar celog društva ili nije ničija. Ako se ne aktivišu društvene snage, ko, čime i na koji način se može suprotstaviti tendencijama koje su u naš duhovni prostor uvele moćne sile: težnju za brzim uspehom, želju za bogaćenjem i materijalnim posedovanjem, društveni imidž i simbole društvene moći i ugleda bez adekvatne duhovne vrednosti subjekta, devalvaciju rada i stvaralaštva, komercijalizaciju, devalvaciju kulturnih potreba i estetskog ukusa itd. Kako sada u tu situaciju da uvedemo jedan apstraktan sistem vrednosti ako ga društvena a naročito ekonomska stihijna praksa iz osnova ugrožava i negira? Na koje kulturne tradicije u nas on treba da se nastavi i kako da se preovlada onaj duhovni zev izražen kao odsustvo želje u jednog broja mladih da duhovni interes neguju kao autonomnu vrednost i samopotvrdu svog identiteta, i da ne gledaju na duhovni program kao na balast jer nije u službi agresivne tendencije da se sa što manje uloženog rada postigne što veća korist? Razni negativni faktori ne moraju da sudeluju direktno u formiranju vrednosti, pa opet imaju posrednog uticaja na kretanje vrednosti zato što neposredno utiču na oblikovanje svakodnevnog društvenog stanja svesti. A to stanje svesti utiče na stvaranje opšte duhovne i stvaralačke klime. na kulturni život, i ne može ga mimoići nijedan stvaralac.

Gde je onda izlaz i kako ga naći? Odgovor na to pitanje otežan je iz više razloga, ali čini mi se da je najvažniji onaj koji je naveo Predrag Matvejević: mi u stvari ne znamo puteve kako se jedna teorijski definisana kulturna vrednost može

pretočiti u društvenu vrednost. Mi znamo kako je to izgledalo pre nekoliko decenija kad je, putem jednog savršeno organizovanog političko-administrativnog aparata, neprekidno strujala distribucija vrednosti odozgo nadole, gotovo nepogrešno. Taj je sistem sada zamenjen delegatskim samoupravnim konceptom, koji nije lako sprovesti ni u političkoj, a najteže u kulturnoj sferi. Jer samoupravni demokratizam ne znači pravo na privatizaciju teorije vrednosti niti dolazak do teorijskog koncepta vrednosti putem glasanja i preglasavanja. Pravo na kulturne vrednosti je jedno a pravo na formiranje kriterijuma vrednovanja je nešto sasvim drugo. Da li demokratizacija kulturnog života znači demokratizaciju kulturnih vrednosti, teorije vrednosti i kriterijuma vrednovanja i kako bi se u tom slučaju ti procesi demokratizacije obavljali — to je jedno od pitanja koje čeka i teorijski i praktičan odgovor. Jasno je da silan kreativan potencijal koji treba da oslobodi demokratski samoupravni koncept u kulturi ne sme da znači haos, proizvoljnost i nasilje, kolektivno ili individualno, u oblasti formiranja vrednosti i kriterijuma vrednovanja kulturnih tvorevina i tekovina. A kako sve to usaglasiti sa samoupravnim konceptom u političkom životu, kako vratiti kulturi izgubljeno ili poljuljano društveno dostojanstvo — eto pitanja kojima se treba najozbiljnije pozabaviti.

